

ALBERT SZUPSZYŃSKI

Azar Gat, Nations. The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism, MPG Books Group, Cambridge 2013, 447 stron

DOI: 10.15290/sp.2015.23.23

Historia to bez wątpienia jedna z tych nauk, w których terminologia nie zawsze jest oczywista. W zależności od zastosowanych metod badawczych, czy też różnic w interpretacji zagadnienia, niejednokrotnie staje się polem do szerszej polemiki. Wyznaczanie ram czasowych, ograniczenia językowe, a także dyskusje przy próbach objaśniania pojęć potrafią wzbudzić duże kontrowersje. Nie inaczej dzieje się w przypadku pojęcia *narodu*, na którego omówienie i niejako odświeżenie zdecydował się w ostatnim czasie izraelski uczoney, profesor Azar Gat. Dzięki wnikliwym badaniom i obserwacjom oraz owocnej współpracy z Alexem Jakobsonem, historykiem na co dzień związanym z Uniwersytetem Hebrajskim w Jerozolimie, powstała książka zatytułowana *Nations. The Long History And Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*.

Dotychczasowym dorobkiem naukowym Azar Gat udowodnił, że znakomicie potrafi poruszać się w wieloletniej przestrzeni czasowej, a przy tym w sposób niezwykle przejrzysty konfrontować ze sobą liczne zjawiska i procesy. Dwukrotny kierownik Katedry Nauk Politycznych na Uniwersytecie Tel Awiwu pierwszy okres swojej pracy naukowej poświęcił zagadnieniom Historii Wojskowej. Właśnie wtedy opracował dwa znaczące dzieła: *A History of Military Thought: From the Enlightenment to the Cold War*¹, które ukazało się w 2001 r. oraz *War in Human Civilization* z roku 2006². W kolejnych latach stopniowo poszerzał zakres swoich badań – przez politykę po myśl społeczną i zagadnienia narodowościowe. Między innymi prowadził badania nad rozwikłaniem fenomenu współczesnej demokracji jako odpowiedzi na

¹ A. Gat, *A History of Military Thought: From the Enlightenment to the Cold War*, OUP, Oksford 2001.

² Tegoż, *War in Human Civilization*, OUP, Oksford 2006.

wszechobecny w XX-wiecznej Europie totalitaryzm. Jego rozprawa *Victorious and Vulnerable: Why Democracy Won in the 20th Century and How it is Still Imperilled*³ ukazała się w 2009 r. *Nations...* jest najnowszą pozycją w bibliografii profesora Uniwersytetu Tel Awiwu. Stanowi ona swoisty głos autora w dyskusji toczącej się już od dziesięcioleci, a którą najłatwiej zamknąć pytaniem: „Od kiedy w historii ludzkości można mówić o istnieniu narodów?”⁴.

Już na wstępie swojej pracy izraelski uczyony uświadamia czytelnika, że przez lata wytworzyły się dwie podstawowe koncepcje pojęcia: pierwsza, wskazująca *naród* jako dzieło postępu, modernistycznej przemiany społeczeństw, oraz druga, dla której termin ten wynika z natury człowieka i sięga początków cywilizacji (s. 1–2). Obie wizje są tak różne od siebie i zarazem tak silnie argumentowane, że przedzielający je mur wydaje się niemal nie do sforsowania. Azar Gat nie ma jednak zamiaru zmienić tego stanu rzeczy. Bez cienia wątpliwości opowiada się za drugą z koncepcji, jednocześnie całkowicie wykluczając teorię forsowaną przez modernistów (s. 380). Już na pierwszych stronach siedmiorozdziałowej *Nations...* historyk krytykuje swoich poprzedników, zauważając, że w większości badań kładli oni zbyt duży nacisk na teorię, kosztem analizy i konfrontacji konkretnych zjawisk. W wyniku tego, uczeni: Walker Connor, Karl Deutsch czy Carlton Hayes zbyt łatwo radykalizowali pojęcie *narodu* i zamykali je w zbyt wąskich ramach (s. 2). Mniej merytoryczne wydaje się zarzucenie Ernestowi Gellerowi czy Ericowi Hobsbawmowi, że na ich teorie miały wpływ osobiste emocje związane z nacjonalistyczną propagandą nazistów i traumatycznymi okolicznościami emigracji z III Rzeszy (s. 384). Fakt, iż Azar Gat tak dużą część pracy poświęcił uargumentowaniu swojego stanowiska i wykazaniu błędów modernistów, z pewnością wiąże się z tym, że wciąż zwolennicy drugiej z teorii pozostają w zdecydowanej mniejszości. Zdając sobie sprawę z różnic w interpretacji pojęć, Gat postanowił przedstawić swoją wizję podstawowych dla zagadnienia terminów. I tak, we fragmencie książki zatytułowanym „Concepts and definitions”, w dość obszerny sposób objaśnione zostały, między innymi: etniczność, naród, państwo narodowe, nacjonalizm czy patriotyzm (s. 18–26). Wraz z końcem książkowego etapu rozliczenia, autor zabiera czytelnika w prawdziwą podróż. Jest to wyprawa dookoła globu, jego najdalszych zakątków, które zaprezentowane zostały zarówno z tej bliskiej, jak i odległej perspek-

³ Tegoż, *Victorious and Vulnerable: Why Democracy Won in the 20th Century and How it is Still Imperilled*, Hoover 2009.

⁴ Tegoż, *Nations. The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*, MPG Books Group, Cambridge 2013, s. 1.

tywy. Z każdą kolejną stroną lektury czytelnik z satysfakcją może dojść do wniosku, że uczoney okazuje się być znakomitym przewodnikiem.

Wędrówka rozpoczyna się w dobie początków cywilizacji. Na przykładzie niewielkich plemion Aborygenów Gat ukazuje czytelnikowi sposób funkcjonowania rodzin i przykłady panujących wewnątrz nich relacji. Zwraca przy tym uwagę na to, że pokrewieństwo od zawsze było silnym argumentem w życiu społecznym i politycznym (s. 29–38). Ile miejsc na Ziemi tyle i dróg w rozwoju cywilizacyjnym, lecz pomimo niezaprzeczalnych różnic w każdej z kolebek wielkich cywilizacji można doszukiwać się podobieństw wynikających z natury człowieczeństwa. I tak, izraelski uczoney, sięgając po relacje Europejczyków z dalekich podróży, uświadamia czytelnika o jakże częstym zdziwieniu wśród twórców pamiętników, że plemiona Indian w wielu aspektach funkcjonowania przypominały te z rodzimego kręgu kulturowego, które zamieszkiwały Stary Kontynent jeszcze przed epoką Imperium Rzymskiego (s. 47). Gat powraca do najstarszych cywilizacji nie tylko we wspomnieniach wielkich odkrywców, lecz krok po kroku analizuje pierwsze starożytne ośrodki władzy i poddane im grupy etniczne. Rozpoczynając od Fenicjan, Greków i Rzymian w obrębie Morza Śródziemnego, przez Sumerów na Bliskim Wschodzie oraz plemiona Yoruba wywodzące się z zachodniej Nigerii, docieramy aż do Majów w Ameryce Środkowej i pierwotnych mieszkańców dzisiejszej Malezji i Indonezji (s. 69–78). Nieco kontrowersji w pracy Gata można odnaleźć przy dwóch ważnych ośrodkach państwowych Starożytności: Egipcie i Chinach. W oczach historyka monarchia despotyczna znad Nilu, pomimo ustroju politycznego, który całkowicie niwelował znaczenie jednostki w grupie społecznej, była ośrodkiem politycznym zjednoczonym zarówno religijnie, jak i cywilizacyjnie w ramach narodu (s. 87). Jeżeli chodzi o Chiny, to uważa on natomiast, że pomimo tak chętnie akcentowanej przez modernistów współczesnej myśli nacjonalistycznej z Pekinu, także w przeszłości było to państwo o dużym znaczeniu etnicznym (s. 93). W obu przypadkach można mieć jednak wątpliwość, czy argumentacja, której użył Gat, w odwiecznej bitwie poglądów wydaje się wystarczająca.

Kolejnym ważnym przystankiem w wędrówce Gata jest Europa okresu średniowiecznego i początków nowożytności, a tam autor stosunkowo dużą uwagę poświęcił Rzeczypospolitej. Historyk, wkraczając w tę tematykę, sięga po prace takich polskich uczonych, jak: Teresa Chynczewska-Hennel, Janusz Tazbir oraz Jerzy Ochmański. Gat nawiązuje do związków między Koroną i Litwą – relacji pomiędzy zupełnie różniącymi się od siebie narodami (Słowianie i Bałtowie), zaznaczając jednocześnie, że tytułowy termin powinno odnosić się wyłącznie do stanu szlacheckiego i tych, którzy posiadali prawa

(s. 167–169). Bardzo udanie interpretuje również pojęcie narodu szlacheckiego, powszechnie funkcjonującego już od XVI w. Nie myli go z wartościami etnicznymi, zauważa, że przede wszystkim wpisuje się ono w ówczesną politykę i status nobilitowanych. Paradoksalne wydaje się autorowi, że tak naprawdę na ziemiach polskich większa świadomość etniczna istniała przed wiekiem XVI, natomiast w latach późniejszych stale rosnąca liczba przywilejów szlacheckich tworzyła zupełnie inne podziały społeczne (s. 169–170). To, jak zaznacza Gat, w dalszej perspektywie stało się przyczyną ogromnego konfliktu na tle narodowościowym, jakim było powstanie Chmielnickiego (s. 172).

Azar Gat, prezentując losy kolejnych grup etnicznych, zwraca uwagę na liczne czynniki wpływające na ewolucję poszczególnych narodów. Obok wzrostu świadomości politycznej w obliczu zagrożenia podaje także między innymi stosunek do religii, dynastii panującej, czy odrębności wynikające z posługiwania się określonym dialektem. Także w dobie wielkich imperiów małe narody, pomimo iż znikwały w kalejdoskopie społeczności współtworzących superpaństwa, nie ztraciły swojej tożsamości, pielęgnowały własną kulturę, tradycje, i w taki sposób potrafiły funkcjonować nawet przez setki lat (s. 111).

Izraelski uczony w żaden sposób nie umniejsza znaczenia epoki modernizmu w historii, wskazując ją jako największą przemianę w dziejach ludzkości od momentu osiedlenia się i początków rolnictwa. Doskonale zdaje sobie sprawę, że miała ona również wpływ na ewolucję pojęcia narodu (s. 244). Autor zauważa jednak, że w klimacie po 1945 r., idee modernistyczne znacznie mijały się z prawdą. Powszechnie marginalizowano ważne aspekty, spływające nacjonalizm do tworu całkowicie sztucznego. Wszelkie wpływy pierwotne całkowicie negowano bądź też ujmowano roli w ogólnej dyskusji (s. 380–381).

W taki oto sposób Gat dociera również w granice Unii Europejskiej. Autor wskazuje ją jako przykład organizacji, która w swojej formule zrzesza ze sobą szereg odrębnych narodów. Według niego nie są to jednak wspólnoty etniczne, a raczej państwa obywatelskie, w których więzy krwi stanowią niemal marginalną wytyczną. Być może jednak był to klucz do sukcesu – Europa z kontynentu nieustannych konfliktów i wojen przerodziła się w politycznie i ekonomicznie pokojową Unię. Pomimo tego niewątpliwego sukcesu, historyk ostrzega przed spoczęciem na laurach, wskazuje, że obecnie na barkach Unii Europejskiej znajduje się duży ciężar odpowiedzialności rozwiązywania problemów w społeczeństwie tak różnorodnym społecznie i kulturowo. Autor porównuje dzisiejszą Unię do Europy z jej uniwersalistycznego okresu w czasie Średniowiecza (s. 265).

Znakomitym dopełnieniem pracy Gata jest ostatni z rozdziałów książki, w całości opracowany przez profesora Alexandra Jakobsona. Badacz związany z Uniwersytetem Hebrajskim rzuca w nim światło na problematykę terminologii, jednocześnie starając się wskazać miejsce, w którym spotykają się ze sobą etniczność i nacjonalizm (s. 328). Zauważa też, coraz wyraźniej zarysowujące się na mapie świata, narody obywatelskie, które wytworzyły się wraz z napływem w ostatnich dekadach tysięcy imigrantów do krajów Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Pomimo integracji kulturowej i socjalnej stają się one społecznościami międzynarodowymi, nie zaś narodami w tradycyjnym znaczeniu tego słowa. Jakobson zauważa również, że rządy takich krajów jak Francja i USA coraz częściej wskazują język jako cechę świadczącą o przynależności do narodu obywatelskiego (s. 330–349). Swój rozdział jerozolimski uczony kończy stwierdzeniem, że pomimo iż w dzisiejszych czasach nie można już znaleźć wielokulturowych imperiów z przeszłości, to jednym z ważniejszych elementów spuścizny postkolonialnych mocarstw pozostają społeczeństwa zbudowane z licznych nacji (s. 363).

Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci tematyka narodowości i nacjonalizmu powracała do harmonogramu pracy historyków z dużą częstotliwością. Od początków XX w. po dzień dzisiejszy ukazało się bardzo wiele opracowań i artykułów, choć bez wątplenia na zagadnienie to jaśniejsze światło rzucają monografie. Do najważniejszych z nich należą: ukazana po raz pierwszy w 1944 r. *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background*⁵ Hansa Kohna, *Nations and Nationalism*⁶ Ernesta Gellnera, a także *The Antiquity of Nations*⁷ czy *Ethno-Symbolism and Nationalism*⁸ autorstwa Anthony'ego Smitha. Smith jest ponadto autorem dziesiątek artykułów i referatów dotyczących nacjonalizmu. Na uwagę zasługuje również artykuł Ernesta Renana *What is a Nation*⁹, pochodzący z 1882 r., oraz szersza praca Erica Hobsbawma *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*¹⁰. Natomiast publikacjami, w których autorzy w nieco odmienny sposób roz-

⁵ H. Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study of Its Origins and Background* (1944), Collier, Toronto 1969.

⁶ E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oksford 1983.

⁷ A. Smith, *The Antiquity of Nations*, Blackwell, Oksford 1986.

⁸ Tegoż, *Ethno-Symbolism and Nationalism*, Routledge, Londyn 2009.

⁹ E. Renan, *What is a Nation* (1882), [w:] *Nations and Narration*, red. H. Bhabha, Routledge, Londyn 1990.

¹⁰ E. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

patrują pojęcie narodu są: *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationalism*¹¹ Karla Deutscha, *The Sociology of Nationalism*¹² Davida McCrone'a, jak również *The Ethnic Phenomenon*¹³ Pierre'a van den Berghe'a.

Nations... Azara Gata jest bez wątpienia ciekawym spojrzeniem na zagadnienia etniczności, narodowości i nacjonalizmu. Autor posługuje się językiem nowoczesnym, przyjaznym czytelnikowi, a kompleksowość przygotowanej pozycji daje bardzo dużą podstawę w kierunku dalszych badań nad zagadnieniem. Książka jest również świeżym komentarzem do dotychczasowego dorobku historyków pracujących nad tym zagadnieniem. Gat uważa bowiem, że pojęcie nacjonalizmu nie jest czymś pierwotnym samym w sobie, ale bezpośrednio wiąże się z naturalnymi instynktami człowieka, takimi jak: sentyment, współczucie, solidarność. Dla uczonego, w odróżnieniu od myśli modernistów, to właśnie te cechy zintegrowały się z polityką, dzięki czemu, z czasem, mogła narodzić się idea państwowości. Uważa, że nowoczesny nacjonalizm jest czymś zupełnie innym. Czymś sztucznym, co narodziło się z procesów demokratycznych, liberalizmu, słabnącego sentymentu i tryumfu materializmu, czyli zmian, które pozwoliły ludziom na otwarty wybór, a które politycy wykorzystali dla osiągnięcia własnych celów¹⁴. Azar Gat ma również nadzieję, że jego głos nie jest ostatnim w tej dyskusji, szczególnie w momencie, gdy stale rozwijający się globalizm stanowi istotne zagrożenie dla nacjonalizmu i narodów w ogóle¹⁵.

Albert Szupczyński, mgr historii, absolwent Instytutu Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, mieszka w Hardwicke, Gloucestershire, UK.

e-mail: albert.szupczynski@hotmail.com

¹¹ K. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationalism*, MA: MIT Press, Cambridge 1953.

¹² D. McCrone, *The Sociology of Nationalism*, Routledge, Londyn 1998.

¹³ P. v. d. Berghe, *The Ethnic Phenomenon*, Elsevier, Nowy Jork 1981.

¹⁴ A. Gat, *Nations...*, s. 380–287.

¹⁵ Tamże, s. 325.